

מי מכיר, מי יודע? מחיפושי הקרובים באירופה לאחר השואה ועד המדור לחיפוש קרובים¹

תהלה (זרמון) מלכה

ושוב הרדיו מדבר 'מדור חיפוש קרובים'
רשימות ארוכות, שמות, כתובות ומספרים
מי שהחליף את השם בעצם כבר ויתר
אינו מקשיב לתכנית אין בו כוח יותר [...]
(חוזה אלברשטיין, 'שרליה')

המדור לחיפוש קרובים של הסוכנות היהודית הוא אולי אחד המוסדות המוכרים ביותר שפעלו בארץ ישראל ובמדינת ישראל משנות הארבעים ועד לשנות התשעים. מאות אלפי ישראלים השתמשו בפועל בשירותיו על מנת ליצור קשר מחודש עם בני משפחותיהם שאבד הקשר עמם. עוד רבבות עקבו בדבקות אחר שידורי הרדיו והידיעות בעיתונות שהתפרסמו מדי יום בתקווה כי אחד השמות שיופיעו בהם יגלה שביב מידע חדש על בני משפחה אבודים.

מרבית הפונים היו ניצולי שואה שבנו את חייהם בארץ, וכן ישראלים שמוצאם באירופה ואשר איבדו את קרוביהם בשואה,² אולם גם אנשים רבים

1 מאמר זה נכתב על בסיסה של עבודת מוסמך שכתבתי בשנת תש"ע במסגרת המחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן גוריון. אני מודה לפרופסור חנה יבלונקה שהנחתה אותי במחקר ובכתיבה, עודדה ותמכה ואף דחפה לכתובתו של מאמר זה.

2 יש לציין כי לא רק ניצולי שואה פנו אל המדור. גם יהודים עולי צפון אפריקה שעלו בשנות החמישים ואף קודם לכן פנו אל המדור, אולם במאמר זה לא אתייחס לקבוצה זו. כמו כן, המעניין ביותר, לטעמי, הוא פנייתם של ערבים תושבי ישראל למדור בחיפוש אחר קרוביהם שנמצאים בארצות ערב, קרובים שהקשר עמם נותק לאחר מלחמת העצמאות. אנשי המדור העבירו את המכתבים הללו לצלב האדום ולא טיפלו בהם בעצמם (ראו: דין וחשבון על הפעולות בשנים תש"ז-תשי"א מוגש אל הקונגרס

אחרים מרחבי העולם, יהודים ולא יהודים, פנו למדור על מנת שיסייע להם למצוא את קרוביהם בארץ ובחו"ל.

חויית ההאזנה למדור לחיפוש קרובים ברדיו היתה חוויה מכוננת בהווייתם היומיומית של רבים מבני הארץ בשנות החמישים. למעשה היה שידור הרדיו הקבוע מדי צהריים למעין פסקול המלווה את מהלך החיים.

בחלקו הראשון של המאמר אני מבקשת לספר את סיפורו של המדור לחיפוש קרובים החל בחיפושי הקרובים באירופה מיד עם תום המלחמה ועד החלטת הסוכנות היהודית על הקמת המדור, וכן לתאר את אופן פעולתו בשנות החמישים בישראל. בהמשך אבקש להראות כיצד הפך המדור לחיפוש קרובים לאחד ממייצגי זיכרון השואה בשנות החמישים בארץ, ולהאיר פן חדש ביחסים בין בני הארץ וניצולי השואה דרך סיפורו של המדור. יש לציין כי המדור לחיפוש קרובים לא נחקר עד כה בפני עצמו. הוא הוזכר לעתים במחקרים שעסקו בניצולי השואה, כחלק מניסיונם לשקם את חייהם, אולם לא נבחן מנקודת מבטה של הסוכנות היהודית ושל החברה הישראלית בשנים המדוברות.³

חיפושי קרובים לאחר המלחמה

מלחמת העולם השנייה הסתיימה באופן רשמי ב־8 במאי 1945 עם כניעתה הסופית והמוחלטת של גרמניה הנאצית בפני צבאות בעלות הברית. הגם שהשחרור המיוחל הגיע במקומות שונים בזמנים שונים, החלה תופעה אחת וזה לקרום עור וגידים ועד מהרה הפכה לאחד ממניעי הפעולה החזקים ביותר בתהליך השיקום של הניצולים; היה זה הרצון למצוא את הקרובים והמכרים ששרדו.

עבור ניצולים רבים לא היה רגע השחרור רגע שמח, כפי שהיינו מצפים ממי שזה עתה שוחרר מן התופת. השמחה הספונטנית שחשו הניצולים למראם של חיילים משחררים בשערי העיר והמחנות התחלפה עד מהרה בחרדה רבה מפני

הצינוני הכ"ג, הסוכנות היהודית בארץ ישראל, ירושלים תשי"א (להלן: דו"ח כ"ג). במאמר זה לא התייחסתי לפניות אלה, אלא בחרתי להתמקד רק בפניות למדור שהיו קשורות לשואה ולתוצאותיה.

3 דוגמאות לכך ניתן לראות אצל תום שגב, המיליון השביעי, כתר, ירושלים 1991, עמ' 142, וכן עיריית קינן, לא נרגע הרעב: ניצולי השואה ושליחי ארץ-ישראל, גרמניה 1945-1948, עם עובד, תל אביב 1996, עמ' 146 (להלן קינן, לא נרגע הרעב).

הבאות, בחוסר ודאות חריף לגבי העתיד, ובעיקר בעצב עמוק על האובדן הקשה שחוו ורק כעת התפנו לעכלו.⁴ ניצולים רבים מתארים את תחושת הריקנות שהשתלטה עליהם, את התחושה כי השחרור הגיע מאוחר מדי וכי לא נותר להם עוד דבר.⁵ היטיב לתאר זאת יצחק 'אנטק' צוקרמן, ממנהיגי מרד גטו וורשה, ששרד את תום המלחמה בדירת מסתור בוורשה הכבושה:

היום הזה, ה־17 בינואר, היה היום העצוב ביותר בחיי. רציתי לבכות, לא משמחה אלא מיגון. הטנקיסטים המתנשקים, הפרחים המועפים לעברם, שמחת ההמונים, הרגשת החופש והפדות ואנו – אני עם צביה והכלב – עומדים בין ההמון בודדים, מיותמים, אחרונים ויודעים היטב שאין עוד עם יהודי. איזו שמחה זו יכלה להיות? הייתי שבור לגמרי! כל השנים הקשות והמרות שהחזקת את עצמך, ועכשיו [...] השתלטה עלינו חולשה. לא פשוט להיות אחרון המוהיקנים [...].⁶

היו אלה תחושות עמוקות של עצב ויגון על אובדן העם היהודי, העיירה היהודית ומציאות החיים היהודית שהתקיימה בטרם השואה. אולם כראש ובראשונה היה זה האבל על אובדן המשפחה.⁷

התקווה לפגוש שנית את הקרובים היא שהחזיקה את מרבית הניצולים בחיים; היתה זו תקווה לימים טובים יותר שיבואו, שהיה בה כדי לסייע לאסיר במחנה להכיר בכך שהמציאות שבה הוא חי הנה מעוותת ולזכור כי ישנה מציאות אחרת, מציאות שחווה טרם המלחמה ואשר תשוב ותתקיים מחדש עם תומה.⁸ נוסף על כך, יש לזכור כי אחת הבעיות הקשות ביותר שהניצולים נאלצו להתמודד עמן היתה הבדידות.⁹ על כן היה תהליך חיפוש הקרובים, בין אם

4 משה בייסקי, 'שחרור שאין עמו חופש', משואה ה (תשל"ז), עמ' 169-178.
 5 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 31, וכן עדותה של ריטה וייס בסרט הווידאו סוף המלחמה כאב השחרור, ארכיון יד ושם, ירושלים. <http://www1.yadvashem.org/yv/he/remembrance/multimedia.asp>
 6 יצחק צוקרמן, יציאת פולין: על ה'בריחה' ועל שיקום התנועה החלוצית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1988, עמ' 16.
 7 יהודית קליימן ונינה שפרינגר-אהרוני (עורכות), כאב השחרור: עדויות מ-1945, יד ושם, ירושלים 1995, עדותו של יוסף גוברין, עמ' 33.
 8 ויקטור פראנקל, האדם מחפש משמעות: מבוא ללוגותרפיה (תרגם חיים איזק), דביר, תל אביב 1970, עמ' 95.
 9 אברהם לנצמן, למחרת השחרור: 50 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה, בן יוסף, תל אביב 1995, עמ' 92-93 (להלן: לנצמן, למחרת השחרור).

קרובי משפחה ובין אם חברים ומכרים מן העבר, בבחינת מענה לצורך פסיכולוגי עז ליצור קבוצת שייכות ותמיכה. זאת מתוך ההבנה כי יש בקבוצה ובמשפחה כוח להוות משענת וליצור מסגרת תומכת שתאפשר את תהליך השיקום, כפי שאפשר לראות לא אחת בקרב נפגעי טראומה ותופעות פוסט-טראומתיות.¹⁰

את החיפושים ערכו הניצולים באופן אינטנסיבי, כמעט כפייתי, כפי שציין קופל פינסון (Pinson), האחראי מטעם הג'וינט לארגון מערכת החינוך לילדי הפליטים במחנות העקורים: 'במהלך החלק המשמעותי ביותר של השנה הראשונה לשחרור נבע חלק נכבד מחוסר המנוחה והתהייה של העקורים היהודים ממצוד כמעט מטורף אחר משפחה וחברים [...] ולכן המחשבה הראשונה של המשוחררים היהודים היתה חיפוש סימן כלשהו של קרוביהם האבודים. הרמז הקטן ביותר שלח אותם למסע של אלפי מיילים דרך גבולות רבים ללא דאגה לביטחונם האישי.¹¹ לעתים הוביל הרמז לחיבור מוצלח עם ניצולים אחרים, בני משפחה או חברי משפחה, אך פעמים רבות הוא הפך למסע בעקבות פרטים ורסיסי מידע על אודות ימיהם האחרונים — מתי והיכן זה קרה'.¹²

רבים מהניצולים נסעו אל העיר או העיירה שבה חיו לפני המלחמה על מנת לחפש את קרוביהם ולברר אם משהו נוסף חזר — אך היו גם רבים שנמנעו מכך. אחת הסיבות העיקריות לכך היתה העובדה כי גם בתום המלחמה הוסיפו להתרחש מעשי רצח של יהודים, בעיקר בפולין, בידי מליציות ותושבים מקומיים. יהודים נרצחו בבתים, בדרכים, ברכבות, לעתים כבודדים ולעתים יחד עם אנשים נוספים מקהילתם. המקרה המטלטל ביותר היה הטבח בקילצה ב-4 ביולי 1946. ההערכות הן כי יותר מאלף איש נרצחו בשוכם לביתם. על כן היו שהעדיפו לחפש את קרוביהם בדרכים אחרות, מסוכנות פחות.¹³

- 10 ג'ודית לואיס הרמן, טראומה והחלמה (תרגמה עתליה זילבר), עם עובד, תל אביב 1994, עמ' 76.
- 11 לעתים גבל החיפוש בסיכון חיים ממשי, כאשר נכנסו הניצולים לערים שבהן חיו ואליהן שבו על מנת לראות מה נותר ומי שרד, עוד לפני שנכבשו עד תום או שעוד היה הקרב בעיצומו. דוגמה לכך ניתן לראות בתיאוריהם של הפרטיזנים היהודים שנכנסו לעיר וילנה יחד עם הצבא האדום. ראו: צבי א' בראון, רב לוין, תולדותיה של מחתרת: הארגון הלוחם של יהודי קובנה במלחמת העולם השנייה, יד ושם, ירושלים 1962, עמ' 382.
- 12 Koppel S. Pinson, 'Jewish Life in Liberated Germany', *Jewish Social Studies*, 9 (April 1947), p. 110
- 13 דוד אנגל, בין שחרור לבריחה: ניצולי השואה בפולין והמאבק על הנהגתם 1944–1946, עם עובד, תל אביב 1996, עמ' 47–53 (להלן: אנגל, בין שחרור לבריחה).

דרכי החיפוש היו מגוונות, חלקן היו קצרות מועד, חלקן נמשכו שנים.

1. רשימות שמות בערים משוחררות. בשלב הראשון של החיפוש נתלו ברחבי הערים השונות שאליהן שבו הניצולים אלפי פתקים ומודעות ועליהם בקשות מידע על פלוני או אלמוני. אולם במהרה התברר שדרך זו אינה יעילה. לפיכך הוקמו ועדים יהודיים, פרי התארגנותם העצמאית של הפליטים והניצולים. תפקידי הוועדים היו מגוונים, וכללו בין השאר ארגון מזון, ביגוד ודיור לשבים, וכן סיוע באיסוף מידע על ניצולים ונספים ובאיחוד משפחות. עם התבססותם של הוועדים היהודיים הפך העיסוק בשיקום הניצולים והשבים להיות מסודר ומרוכז יותר. גם תהליך חיפוש הקרובים הפך למאורגן יותר, וזאת באמצעות עריכת רשימות שמות של השבים אל העיר.¹⁴ רשימות אלה הוצבו במרכזי הוועדים והיו פתוחות לעיון ולהרשמה לכל המעוניין.
2. רשימות 'שארית הפליטה' במחנות העקורים. הרב אברהם קלאוזנר, רב צבאי שהתלווה לכוחות השחרור האמריקניים,¹⁵ הגיע לדכאו במקרה במאי 1945. משיחותיו עם הניצולים הוא הבין כי הדבר הבוער ביותר בעיניהם הוא להשיג פרטים על גורל בני משפחותיהם.¹⁶ לאחר שהבין כי אין כל גוף העוסק בכך באופן מסודר, החליט הרב קלאוזנר לשמש הכוח המניע של התהליך; לפיכך הוא הקים בדכאו את 'המשרד למידע יהודי', שהחל לאתר ולפרסם את שמות כל הניצולים מבוואריה. לשם כך גייס לעזרתו כמה עקורים, ויחד אתם החל לתור את כל המחנות באזור על מנת לערוך רשימה של יושביהם ולהקים מעין שירות לחיפוש קרובים.¹⁷ עד יוני 1945 עלה בידיו לפרסם את הכרך הראשון של 'שארית הפליטה', פנקס ובו שמותיהם של אלפי הניצולים שנמצאו באזור בוואריה. הפנקס נשלח למרכזים יהודיים בכל רחבי העולם. הדרישה העצומה לפנקסים הללו הביאה להוצאתן של חמש מהדורות נוספות, מעודכנות, שנשלחו אף הן למרכזי סיוע לניצולים בארצות הברית, אנגליה, צרפת, ספרד,

14 להרחבה ראו: אנגל, בין שחרור לבריחה; ישראל גוטמן ועדינה דרכסלר (עורכים), שארית הפליטה 1944-1948, השיקום והמאבק הפוליטי, יד ושם, ירושלים תשנ"א (להלן: גוטמן ודרכסלר, שארית הפליטה).

15 להרחבה על אודות הרבנים הצבאיים ראו: Alex Grobman, 'The American Jewish chaplains and the Remnants of European Jewry: 1944-1948', Ph.D.

dissertation, Jerusalem 1981 (להלן: גרובמן, הרבנים הצבאיים).

16 יהודה באואר, הבריחה, ספרית פועלים, תל אביב תשל"ד, עמ' 62.

17 שם, עמ' 63, מתוך ריאיון שנערך עם קלאוזנר.

ארץ ישראל ועוד.¹⁸ גם במחנות העקורים האחרים, למשל בכוכנוולד ובברגן בלזן, פעלו הרבנים הצבאיים בשיתוף עם הניצולים על מנת לאסוף מידע רב ככל האפשר על הניצולים ולאחר מכן להעבירו הלאה, ובכך לסייע למחפשים לאתר את קרוביהם ולחדש עמם את הקשר.¹⁹

3. ארגוני סיוע בינלאומיים שפעלו במחנות העקורים. נוסף על ההתארגנויות הספונטניות למען חיפוש הקרובים, הצטרפו עד מהרה לזירת החיפושים גם ארגונים גדולים יותר, אשר תפקידם היה לסייע לפליטים ולניצולים. מבין הארגונים השונים ניתן למנות את אונרר"א – סוכנות הסעד והשיקום של האומות המאוחדות;²⁰ הג'וינט – ועד החלוקה המאוחד היהודי-אמריקני;²¹ היצ"ם (HICEM)²² – ארגון לטיפול במהגרים יהודים; והאו"ם. יש לציין כי עזרה בחיפוש קרובים לא הוגדרה לרוב כמטרה הרשמית של הארגונים השונים, אך מאחר שמטרתם העיקרית היתה סיוע הומניטרי לפליטים, סייעו הארגונים למי שביקשו את עזרתם בהליך חיפוש הקרובים ואף הפעילו כמה מוקדים שעסקו בכך. לארגונים אלה הצטרף גם הצבא האמריקני, שהקים את 'השירות לחיפוש קרובים'.²³ אחד הגופים המרכזיים שפעלו במסגרת הצלב האדום היה 'משרד האיתור המרכזי', שהוקם על ידי מפקדת כוחות בעלות הברית (SHAEF) למטרת רישום ואיתור נעדרים כבר בשנת 1944. המשרד, שהוקם תחילה בלונדון, נדד לוורסאי ואז לפרנקפורט, עד שהשתכן בסופו של דבר בעיר באד ארוולסן שבגרמניה. ב-1 ביולי 1947 הועברה האחריות על

18 על פי עדות בעל פה של הרב קלאוזנר, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) S25\5238, בתוך: זאב מנקוביץ, בין זיכרון לתקווה: ניצולי השואה בגרמניה הכבושה, יד ושם, ירושלים 2006, עמ' 53 (להלן: מנקוביץ, בין זיכרון לתקווה); גרובמן, הרבנים הצבאיים, עמ' 87.

19 מתוך: מאשה גרינבאום, חיים על פי התהום, יד ושם, ירושלים 1999, עמ' 200-207.
20 United Nations Relief and Rehabilitation Administration, הוקם ב-1943 על ידי בעלות הברית לשם טיפול בעקורים. עם תום המלחמה קיבל הארגון לידיו את ניהול מחנות העקורים על כל תחומיו – חינוך, רפואה, תרבות ועוד. תחת חסותו פעלו ארגוני סעד מתנדבים שונים ומשלחות סיוע שונות ובהן גם המשלחת הארץ ישראלית בראשותו של חיים (הופמן) יחיל. מתוך: ישראל גוטמן (עורך), האנציקלופדיה של השואה, יד ושם, ירושלים 1990.

21 JDC – American Jewish Joint Distribution Committee, סוכנות הסעד והשיקום של יהודי ארצות הברית ליהודים שמחוצה לה. נוסד ב-1914. שם.

22 הוקם על ידי שלושה ארגונים יהודיים, ושמו הוא ראשית התיבות שלהם – היא"ס (HIAS), יק"א (ICA) ואמיגדירקט (Emigdirekt). הוקם ב-1927.

23 מנקוביץ, בין זיכרון לתקווה, עמ' 122.

משרד האיתור לארגון הפליטים הבינלאומי, שם שונה שמו ל'שירות האיתור הבינלאומי' (ITS – International Tracing Service). המשרד אסף מידע ממקורות שונים על מיליוני אנשים שנקלעו למלחמה – ניצולים, נעדרים, שבוים, נספים ועקורים. מהקמתו סיפק המשרד מידע על אודות אנשים שונים, והיווה מקור סיוע למחפשים את קרוביהם.

4. חיילי הבריגדה היהודית. אנשי הבריגדה היהודית היו במידה רבה מעין מיקרוקוסמוס ליישוב היהודי בארץ ישראל, וגם הרכבם הדמוגרפי היה כזה, כך שלרובם היו קרובים מדרגה ראשונה או שנייה באירופה. חלק מחיילי הבריגדה אף ברחו מאירופה זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.²⁴ השיבה לגרמניה במדי הצבא הבריטי, ויתרה מכך – כשהם נושאים את סמל הבריגדה היהודית, שעליו מגן דוד, היוותה עבורם סגירת מעגל. לא פלא, אם כן, שמיד עם סיום הקרבות החלו החיילים בחיפושים אחר קרובי משפחתם שחיו באירופה לפני המלחמה. מקרי נפקדות ועריקה משורות הבריגדה לצורך מטרה זו היו דבר שבשגרה, גם בקרב חיילים בעלי משמעת חזקה ביותר. הדחף לצאת למסע איתור הקרובים היה חזק מכל דבר.²⁵ נראה כי אף על פי שהדבר לא הוצהר באופן גלוי ואולי אף לא נעשה במודע בזמן הגיוס לצבא הבריטי, המכתבים, העדויות והעובדה כי לרבים מבין המתגייסים היו קרובים מדרגה ראשונה באירופה בתקופת השואה מעידים על כך שהרצון למצוא את קרובי המשפחה באירופה ולסייע להם היה אחד ממניעי הגיוס העמוקים והחזקים ביותר.²⁶ חיילי הבריגדה שימשו פעמים רבות אנשי קשר בין היישוב בארץ ליושבי המחנות, עד שהגיעו אליהם השליחים הארץ ישראלים. חיילי הבריגדה ערכו רשימות שמות והעבירו אותן לסוכנות, ובמקביל קיבלו רשימות מן הסוכנות על מנת לאתר במחנות אנשים שחיפשו בני הארץ.

מן הדברים שפירטנו לעיל נראה כי בתוך כחצי שנה מסיום המלחמה נאסף מידע רב על ידי גורמים שונים בנוגע לניצולים – זהותם של השורדים, ערי המוצא שלהם ומקום שהותם עם תום המלחמה. ואולם מאחר שלא היה גוף מרכזי אחד שאליו התנקזו כל אותן רשימות של שמות, נותר המידע שנאסף

24 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 86. יש לזכור כי כמעט 90% מבני הארץ בתקופה הנדונה היו ממוצא אירופי – בין אם נולדו בה ועלו לארץ ובין אם היו בנים לעולים מארצות אלה. על כן למרבית חיילי הבריגדה היו קרובי משפחה שעברו את השואה בארצות הכיבוש הנאצי.

25 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 86-88.

26 שם.

על פי רוב בידי אותו גוף שאסף אותו. גם אם לעתים הועבר המידע לאי אלו גורמים נוספים, הרי שלא כל המחפשים היו חשופים לכלל המידע הקיים, ועל כן קשה היה לקרוביהם של ניצולי השואה לקבל מידע מהימן על אודות האנשים שחיפשו ועל מקום הימצאם, אם אכן שרדו. גם הניצולים עצמם שביקשו לחדש את הקשר עם בני משפחתם בארצות שלא נפגעו מצאו את עצמם בבעיה, מאחר שלא תמיד היתה בידיהם כתובת מדויקת של קרוביהם, או כתובת כלשהי.

הפניות לארץ וההחלטה על הקמת המזור

הקושי שביצירת הקשר בין הניצולים ששהו באירופה לקרוביהם בארץ ובעולם הביא להתגברות הפניות לסוכנות היהודית בבקשת סיוע בתחום זה. הפניות אל הסוכנות הגיעו הן מבני הארץ שעם תום המלחמה ביקשו לחדש את קשריהם עם בני משפחתם, ובראש ובראשונה לברר מי שרד את השואה, והן מצד ניצולים ששהו באירופה וידעו או קיוו כי יש להם קרובים בארץ.

הפנייה של בני הארץ אל הסוכנות היהודית לשם סיוע בחיפושים היה לה על מה לסמוך, מאחר שהסוכנות היהודית עסקה בחיפושי קרובים עוד קודם לכן. כבר בשנת 1942 הקימה הסוכנות את 'לשכת המודיעין לחיפוש קרובים בתחומי ברית המועצות'.²⁷ מטרתה היתה לסייע לקרובים בארץ לאתר את קרוביהם בברית המועצות לאחר שאלה נמלטו אליה בעקבות הכיבוש הנאצי בפולין ובארצות הבלטיות. תנאי החיים בברית המועצות לא אפשרו ללשכה לקבל רשימות מסודרות של הפליטים, והנתונים הגיעו אל הסוכנות בדרך לא דרך. למרות זאת הצליחה הלשכה לאתר כ־40,000 כתובות, שנגעו לכ־150,000 יהודים. כתובות אלה הן שסייעו לסוכנות ולג'וינט לארגן את משלוח העזרה לפליטים.

נוסף על פניותיהם האישיות של בני הארץ, החלו להתקבל בסוכנות בתדירות הולכת וגוברת מכתבים אישיים של ניצולים מארצות שונות וכן של נציגויות שונות. במכתבים אלה ניסו הפונים לברר פרטים על קרובים החיים בארץ על מנת שיוכלו ליצור עמם קשר.

במקביל לכך החלו להגיע אל אגפים שונים של הסוכנות אותן רשימות שמות שערכו במקומות המשוחררים גופים שעסקו בשיקום הניצולים. למשל,

27 מתוך: דין וחשבון על הפעולות בשנים ת"ש-תש"ו, מוגש אל הקונגרס הציני הכ"ב, באזל, כסלו תש"ו, הסוכנות היהודית לארץ ישראל, ירושלים חשוון תש"ו, עמ' 374 (להלן: דו"ח כ"ב).

המחלקה הגרמנית של הסוכנות יחד עם איחוד עולי גרמניה הצליחו להשיג עד יוני 1945 רישום של עשרות אלפי שמות.²⁸ אולם לא ברור מי עוד נחשף לשמות אלו מלבד עובדי המחלקה.

עד מהרה הורגש הצורך לרכז את כלל הנתונים למאגר מידע אחד. דיונים על כך החלו בסוכנות כבר במחצית הראשונה של שנת 1945. בזיכרון דברים מ-7 במאי 1945 הועלתה התכנית להקמת מוסד מרכזי לחיפוש קרובים, שתפקידו יהיה לסייע באיחוד משפחות ובהבאת דרישות שלום מכל המעוניינים בכך מן העם היהודי, בכל מקום שהוא, לאו דווקא בארץ ישראל.²⁹ ההחלטה הרשמית התקבלה ב-24 ביוני 1945 בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים. ש' אייזנברג, המזכיר הכללי של הסוכנות, הציג סקירה ראשונית של המציאות באותה עת. התברר כי בקרב היישוב התרוצצה שמועה שלכאורה הסוכנות אינה עושה דבר לטובת איתור הקרובים. על מנת להפריך את השמועה הציג אייזנברג בפני חברי הנהלה את הכרטיסייה שאליה רוכזו שמותיהם של כ-50,000 ניצולים:

אנו היינו הראשונים שהתחלנו לפרסם ברדיו ידיעות על קרובים. עצם הפעולה בשטח חיפושי הקרובים היא מאז קיומה של ההנהלה הציונית, ואם לפני המלחמה היינו מקבלים 45 מכתבים לחודש בממוצע, הרי שבחודש מאי שנה זו קבלנו 608 מכתבים, וב-13 ימים בחודש יוני 390 מכתב, וזה מחוץ לרשימות פליטים שאנו מקבלים מדי פעם בפעם.³⁰

יש לציין כי דיווחו של נציג הסוכנות לוקה באי־דיוקים. הראשונים שהחלו בפרסום ידיעות על קרובים הם דווקא אנשי הוועד היהודי בלובלין, שהחלו לעשות כן כבר בינואר 1945, והדברים אף פורסמו בעיתונות היומית בארץ.³¹ אולם נכון הדבר כי היו אלה אנשי הסוכנות היהודית שקיבלו על עצמם את ארגון חיפוש הקרובים וריכוזו לאחר המלחמה, והשתמשו באמצעי תקשורת שונים על מנת להעביר את דרישות השלום ולפרסם את השמות שהגיעו אליהם.³² לעתים עשו זאת תוך כדי דחיקת רגליהם של ארגונים אחרים שניסו

28 אצ"מ S7/2096. לא ברור אם היו אלה שמות של ניצולים בלבד או גם של קורבנות שזוהו בוודאות, שהרי גם למידע זה היתה חשיבות רבה עבור בני המשפחה.

29 ש.ם.

30 אצ"מ, פרוטוקול מישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 24.6.1945.

31 למשל, ב-12.1.1945 פרסמה בעמ' 7 של עיתון הארץ מודעה שכותרתה: 'היהודים בפולין המשוחררת מודים לישוב על עזרתו'.

32 'נהלי הפרסום ברדיו ובעיתון לקרוב ולרחוק', 1.8.1945, אצ"מ S30/3008.

אף הם לסייע בתחום. בתחילה בלט בעיקר חוסר הנכונות של ראשי המדור לשותף פעולה עם ארגון הג'וינט, שראו במוסד יריב להסתדרות הציונית ולסוכנות היהודית.³³ על פי השקפתם, שיתוף הפעולה עם הסוכנות נבע מרצונו של הג'וינט לקבל מעט מן ההערכה שזכתה לה הסוכנות: 'הג'וינט מרגיש כי שאלת חיפוש הקרובים היא השאלה הבוערת עכשיו, ורצונו להכנס בזה [...] אין לציידם אותם שליחים נאמנים – הפרוציות הציוניות וחיילנו – שיעזרו להם להגשים את השליחות. לכן גם פנו אלינו, לא לשם ולא למען איחוד כוחות, אלא לשם הצלת הפרסטיג'ה שלהם'. סיבה נוספת להתנגדות היתה ש'מטרתו הסופית [של המדור] איחוד העם בא"י. למטרה זו אין הג'וינט שותף מתאים'.³⁴ בשנים 1939–1943 הגיעו למשרדי הסוכנות בירושלים בסך הכול 2,088 בקשות לחיפוש קרובים, כ-44 מכתבים בחודש במוצק. השחרור וגלי המהגרים והפליטים הביאו עד מהרה לזינוק במספר הפניות, ומספטמבר 1945 והלאה עמד מספר הפניות על 12,000 בחודש, כ-500 מדי יום.³⁵

אנשי הסוכנות ראו חשיבות עליונה בריכוז פעילות חיפושי הקרובים, וביקשו להפוך את המדור למוקד המשמעותי ביותר המסייע ליהודים למצוא את קרוביהם לאחר המלחמה. הסיבה הראשונה והעיקרית לכך היתה ההיענות הטבעית והבסיסית ביותר לקריאתם של הניצולים ובני משפחותיהם שביקשו לדעת את אשר אירע ליקריהם. בכך למעשה נענתה הסוכנות לקריאת הציבור והתגייסה לסייע במאמצי החיפוש. אולם הגם שהרצון לסייע לניצולים ולבני הארץ הוא שהחל את המהלך, עד מהרה הבינו אנשי הסוכנות כי ניתן להפיק לא מעט רווחים פוליטיים והסברתיים בהקמת גוף מרכזי שיעסוק באיחוד משפחות. רווח ראשון שרשמו לעצמם אנשי הסוכנות בהקמת המדור בא לידי ביטוי ביצירת קשרים עם גופים בינלאומיים, יהודיים ולא יהודיים. אנשי הסוכנות סברו כי בכך 'לראשונה הבינו [הארגונים השונים] את ערכה [של הסוכנות] בשביל העם היהודי'.³⁶

נוסף על כך, אנשי הסוכנות ראו בהקמת הגוף המרכזי לחיפוש קרובים הזדמנות לזכות בהכרה מצד אוכלוסיות שונות שעד כה לא הכירו בסוכנות כגוף המייצג את היהודים בארץ ישראל, ובכך לחזק את מעמדה כגוף השלטוני

33 'דו"ח על היקף הפעולה במדור לחיפוש קרובים' מ-11.8.1945, אצ"מ S30/3008 (להלן: 'דו"ח על היקף הפעולה').

34 שם.

35 'דו"ח כ"ג'.

36 'דו"ח על היקף הפעולה'.

היהודי בארץ ישראל. מבין האוכלוסיות שקיוו אנשי הסוכנות למשוך אליהם דרך המדור לחיפוש קרובים ולזכות בהכרתן היו החרדים וכן עולים חדשים שלא ראו בסוכנות גוף המייצג אותם ונוגע לחייהם בצורה כלשהי. כעת קיוו אנשי הסוכנות כי דרך המדור לחיפוש קרובים יבינו אלה את חשיבותה.³⁷ ואכן, המדור הצליח לייצר התעניינות ולהוות מוקד משיכה גם לקבוצות אלה שהיו רחוקות מן הרעיון הציוני. מכתבי חיפוש הגיעו אל המדור הן מיושבי שכונת מאה שערים³⁸ והן מעולים חדשים אשר זה מקרוב הגיעו לארץ.

אולם את עיקר הסיטות של הסוכנות להפוך לגוף המרכזי העוסק בחיפוש קרובים ניתן לקשור לרצונה לעודד את העלייה לארץ.

מיד עם סיום המלחמה הפכה העלייה ליעד מרכזי בפעולות הסוכנות. ניתן למנות לכך סיבות רבות, אך אפשר לקבוע שהסיבה העיקרית היתה הרצון להשפיע על המאזן הדמוגרפי ולהפוך את היישוב היהודי בארץ לרוב, בד בבד עם מציאת פתרון לבעיית העקורים היהודים באירופה, מתוך הבנה כי המציאות שלאחר המלחמה היא מציאות חד-פעמית ולא יציבה, הטומנת בחובה אפשרויות רבות.³⁹ מחד גיסא הלכה והתעצמה בגרמניה בעיית הפליטים היהודים שלא נמצא להם פתרון קבע לשיקום, ועל כן ברור היה כי הפתרון של קליטתם בארץ ישראל יזכה לתמיכה הולכת וגוברת בקרב אומות העולם, ומאידך גיסא שערי ברית המועצות שהלכו ונסגרו, יחד עם ניסיונות השיקום של הפליטים בארצות שונות, הטילו איום כבד על האפשרות כי אכן יגיע לארץ מספר רב של פליטים יהודים שיוכל לבסס את יכולת הקיום של המדינה שבפתח.⁴⁰ לתפיסתם של ראשי הסוכנות, על התנועה הציונית היה לנצל מצב זה, שהציב את הציונות כמענה היחיד ליהודים בגולה, ולהביאם לארץ ישראל על מנת לסייע לניצולים לשקם את חייהם האישיים ובמקביל להגשים את יעד התנועה הציונית להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. בלבם קינן החשש שאם תוחמץ ההזדמנות יאבדו

37 שם.

38 לדוגמה, מכתב שהתקבל במדור ב-18.6.1947: 'אבקשכם לבוא לעזרתי לחפש את קרובי הנמצא בארץ. באיזו עיר הוא נמצא ובאיזו שנה עלה לארץ לא ידוע לי אני רק יכול למסור את שמו. בן אחיו נמצא בקפריסין הנקרא באותו שם מחפש אותי והוא שלח עבורי מכתב. אני מבקש למסור את כתובתי: מאה שערים ירושלים וההדגשה שלי'. אצ"מ SP104/79000.

39 יחיעם ויץ, 'שארית הפליטה בדיוניהם ושיקוליהם של חברי הנהלת הסוכנות ממאי 1945 ועד נובמבר 1945', ילקוט מורשת כט (תש"ם), עמ' 53-54.

40 טוביה פריילינג, 'בן גוריון ושארית הפליטה', בתוך: גוטמן ודרכסלר, שארית הפליטה, עמ' 405-431.

לתנועה הציונית ולארץ ישראל מאות אלפי יהודים שילכו להקים את ביתם החדש במדינות אחרות.

חשש זה התעצם עם התגברות פעולותיהם של ארגונים יהודיים לא ציוניים כגון הג'וינט ואו"ז (OSE)⁴¹ הצרפתי במחנות העקורים. ארגונים אלה ניסו לסייע לעקורים לשקם את חייהם על ידי הפנייתם לארצות שונות, גם בשל ההבנה כי אפשרות העלייה לארץ מוגבלת ביותר בגלל מדיניות הבריטים.⁴²

זמן לא רב לפני ההחלטה על הקמת המדור כשל הניסיון לחלץ מן השלטונות הבריטיים מכסות עלייה נוספות. שליחי הסוכנות חששו להגיע למחנות בידיים ריקות, ויחד עם זאת גבר החשש כי חוסר המענה בנושא העלייה יביא ניצולים ופליטים רבים לקבוע את מושבם בחו"ל. אם כן, לא במקרה הוקם המדור לחיפוש קרובים זמן קצר לאחר כישלוננו של ניסיון הגדלת מכסות העלייה. אנשי הסוכנות שרצו בכל מאורם לעודד עלייה ידעו שיייתכן כי הדרך היחידה לשמר את שאיפות העלייה בקרב הניצולים היא יצירת קשר ביניהם לבין קרוביהם החיים בארץ ישראל; זאת מאחר ש'כמעט בכל מקרה של מציאת קרוב בחו"ל, הופכת הדרישה מצד המעוניין לדרישת עליה – פעולה שלמעלה מכל ספק שייכת לסוכנות היהודית [...] הסוכנות היהודית ושליחיה הנאמנים בחו"ל מראים על א"י כמקלט בטוח לשרידים'.⁴³ מכאן יוצא כי באמצעות פעולותיו של המדור יכלו שליחי הסוכנות במחנות להציע לניצולים משמעות לשהות הבלתי נסבלת במחנות, והיא האפשרות העתידית להיפגש עם בני המשפחה הממתנינים לבואם בארץ ישראל. דבר זה אמור היה למנוע מהם להגר לארצות אחרות ולהעניק להם את אורך הנשימה הדרוש עד שתתאפשר עלייתם לארץ. בעיני ראשי המדור וההנהלה הציונית שימש המדור כלי חשוב להגברת הלחץ על הבריטים בזירה הבינלאומית. במרץ 1945 הגיעו נציגי הוועדה האנגלו-אמריקנית לירושלים ונפגשו עם נציגי הסוכנות. אלה ציינו בדבריהם את סבלה של שארית הפליטה ואת היותה של ארץ ישראל ביתה היחיד, ולעניין זה גויס גם המדור לחיפוש קרובים. בתזכיר שהוגש לוועדה מצוינת העזרה שמגיש היישוב בארץ ישראל לפליטים, ואייזנברג התבקש להוסיף לכך גם

41 המפעל לעזרת ילדים, ארגון שהוקם מיד עם תום המלחמה בצרפת ושם לו למטרה לטפל ביתומי מלחמה יהודים ולשקמם. הארגון הקים כמאה מוסדות, ביניהם בתי ילדים, מרכזי הכשרה מקצועית ושירותי בריאות. ראו: דוד וינברג, 'שיקומה של הקהילה היהודית בצרפת', בתוך: גוטמן ודרכסלר, שארית הפליטה, עמ' 153.

42 קינן, לא נרגע הרעב, עמ' 67-68.

43 'דו"ח על היקף הפעולה'.

את פעילותו של המדור לחיפוש קרובים, 'המשמש כבר כיום לשכת מודיעין עולמית על היהודים [ההדגשה במקור]'.⁴⁴

מן הדברים הללו עולה כי אנשי הסוכנות הבינו שבאמצעות עיסוק משמעותי באיתור הקרובים והניצולים ניתן להגיע לרווחים לא מבוטלים בתחום הלאומי והבינלאומי; לזכות בהכרה בקרב אוכלוסיות שונות וגורמים שונים שעד כה לא ראו בה גורם רלוונטי ומייצג, ולהצטייר בדעת הקהל, הן הפנים-יישובית והן הבינלאומית, כמי שדואגת לפליטים היהודים, וכל זאת בעלות כספית זניחה למדי הכוללת העסקת כמה פקידים, החזקת משרדים ומימון עלותם של שירותי הדואר.⁴⁵

בתחומים כגון שליחת השליחים הארץ ישראלים למחנות העקורים וקליטת העולים בארץ, התמהמה לא אחת היישוב בארץ בנתינת מענה הולם ובגיבוש מדיניות מסודרת, מה שהוביל לתסכול ולמרמור הולכים וגוברים בקרב שארית הפליטה.⁴⁶ לעומת זאת, בתהליך זה היטיבה הסוכנות היהודית לזהות את הצורך ביצירת קשר עם הקרובים שהחל עולה מן השטח, ולהיענות במהירות לצורך זה על ידי הקמת גוף שעד מהרה שלח זרועות לכל עבר. בכך הציגו אנשי הסוכנות פן אחר של ה'יישוב' ומיצבו אותו כגורם שנרתם למשימה וממלא תפקיד פעיל בשיקום הניצולים.

דרכי הפעולה במזר

בהחלטה הרשמית על הקמת המדור לחיפוש קרובים, שהתקבלה ב-24 ביוני 1945, נקבעו שתי התשתיות החשובות שעל פיהן פעל המדור מעתה ואילך: (1) ריכוז מידע רלוונטי ושמות רבים ככל האפשר, דבר שיגביר את הסיכוי

44 מכתב ממערכת 'לקרוב ולרחוק' אל ש' איזנברג בבקשה לכלול את המדור בסקירת הסיוע שמעניק היישוב בארץ ישראל לפליטים היהודים בתזכיר לוועדה האנגלו-אמריקנית, 28.2.1946, אצ"מ S25/8031.

45 אנשי המדור דחו אפילו הצעה להעלות תקציב המדור ב-2,000 ל"י, בטענה כי אין להם צורך בסכום כה גדול. פרוטוקול משיבת הנהלת הסוכנות היהודית לא"י, 24.6.1945, אצ"מ. יש לציין כי בהמשך עלו ההוצאות באופן ניכר; בשנים 1946-1947 הועסקו במדור כשישים אנשי צוות, אולם היה זה לטווח קצר ועניין זה לא הובא בחשבון בעת ההחלטה על הקמת המדור.

46 דויד סימורט, 'הערכות היישוב לקראת קליטת עולי שארית הפליטה 1945-1948', משואה כח (תש"ס), עמ' 253-274.

לאחר קרובים ויאפשר לסייע לפונים רבים ככל הניתן; (2) פרסום המידע באמצעי תקשורת שונים על מנת שייחשפו אליו אנשים רבים ככל הניתן. ריכוז השמות התבסס על כמה מקורות מידע עיקריים. בראש ובראשונה היו אלה המכתבים שנשלחו למדור. מן המכתבים הוצאו שמות המחפשים והאנשים שהם ביקשו למצוא. לכל מי שפנה אל המדור נפתח תיק על שמו ובו אותם הפרטים אשר מסר על עצמו וכן הפרטים על האדם שחיפש. במקביל נפתח תיק על שמו של האדם שחיפשו, תיק שהכיל גם את פרטיו של האדם שחיפש אחריו. הפניות למדור היו מגוונות, החל בדרישות שלום, כלומר בקשה לדעת אם אדם מסוים חי ובקשה ליידע אותו שקרובו מתעניין בו, ועד למכתבים ארוכים שיועדו לקרובים עצמם; מכיוון שכתובתם לא היתה ידועה, הם נשלחו אל המדור על מנת שימצא את כתובתם.⁴⁷

עם סיום המלחמה החל להגיע הזרם המשמעותי של רשימות הניצולים, ובאוגוסט 1945 כבר היו בידי המדור 1,187 רשימות מעובדות שמהן פורסמו כ-90%. המדור הקפיד לפרסם רק שמות של ניצולים ונמנע מלפרסם רשימות של נספים, אף על פי שרשימות כאלה היו בנמצא.⁴⁸

רשימות אלה היוו את הבסיס לפנקסי הניצולים שהוציא המדור, ופרסומן היה אחת הפעולות הראשונות שהוא נקט. פנקסי הניצולים יצאו לאור בשנת 1945 (על אף אחד מהם לא מצוין תאריך מדויק). הראשון הכיל את שמותיהם של 60,000 ניצולים מתוך 166 רשימות שנערכו מיד עם השחרור או זמן קצר אחריו במחנות הריכוז השונים. הפנקס השני יצא לאור זמן קצר אחר כך והכיל 58,000 שמות נוספים של יהודים מרשימות שרשם הוועד המרכזי היהודי בפולין עד יוני 1945.⁴⁹ פנקסי הניצולים יצאו לאור באלפי עותקים והם נחטפו מן המדפים בתחילה הסתפקו אנשי המדור בריכוז המידע שהגיע אליהם בצורה וולונטרית – הן פרטי המחפשים שפנו ישירות למדור והן רשימות השמות שהועברו אליו – ואולם עד מהרה הוחלט לפעול באופן אקטיבי על מנת להשיג שמות רבים ככל הניתן. על כן ערכו אנשי המדור רשימות של כלל

47 סקירה ב' על פעולות המדור לחיפוש קרובים של הסוכנות היהודית לא"י בירושלים, אצ"מ S30/3008.

48 דו"ח על היקף הפעולה. ההחלטה שלא לפרסם שמות נספים אינה מוסכרת בדיווחי המדור, אולם ניתן לשער שמאחר שמטרתו העיקרית של המדור היתה לחבר בין קרובים על מנת להביא לעלייתם לארץ של הניצולים, לא היה רלוונטי לפרסם את שמות הנספים במסגרת המדור. שמות אלה הועברו ליד ושם עם הקמתו בשנות החמישים.

49 דו"ח כ"ב.

העולים לארץ, הן בעלייה הלגאלית והן בעלייה הבלתי לגאלית, בלי לפרסם בפומבי את שמם.⁵⁰ נוסף על כך, אנשי המדור לא חסכו מאמץ וערכו סקירה של כלל העיתונות היומית ושל שידורי הרדיו שבהם התפרסמו או שודרו מודעות חיפוש פרטיות, על מנת לדלות מהם שמות שלא הגיעו אל המדור.⁵¹

אופן הפצת המידע

בעיתונות

הפצת המידע התבצעה דרך אמצעי התקשורת השונים, וביניהם גם העיתונות היומית בארץ. בתחילה התבקשו עורכי העיתונים לפרסם רשימות שמות של אנשים שקרוביהם פנו אל המדור בבקשת מידע אך מידע על אודותם לא היה בידי המדור. אולם עד מהרה סירבו עורכי העיתונים להמשיך בכך, מכיוון שהחומר שהתבקשו לפרסם הלך ורב. כיוון שכך הוחלט במדור על הדפסת הרשימות ושליחתן למוקדים שונים בחו"ל, יחד עם תלייתן במשרדי המדור, אולם גם פתרון זה הסתבר כלא יעיל עקב הלחץ הרב של מאות המחפשים שצבאו על המשרדים מדי יום. לפיכך הוחלט להוציא לאור עיתון שבועי של המדור, בשם לקרוב ולרחוק, שיכיל שמות ודרישות שלום. עם הזמן התפתח העיתון והפך להיות מקור המידע העיקרי על העולים לארץ, הפליטים בחו"ל והמתרחש עם שארית הפליטה.⁵² העיתון יצא לאור מדי שבוע במשך כשנתיים.

פינת הרדיו 'מי מכיר מי יודע'

עוד קודם לפרסום בעיתונות החלו בסוכנות לשדר מעל גלי האתר דרישות שלום מעולים חדשים ובקשות לחיפוש קרובים.⁵³ מקלטי רדיו היו נפוצים בבתים, ועל כן הוחלט בסוכנות היהודית להפוך את הרדיו לאמצעי לפרסום דרישות השלום.

50 'פרטיכל משיבת המדור לחיפוש קרובים, שנתקיימה בת"א ביום 10.10.45, אצ"מ S30/3008.

51 שם.

52 דו"ח כ"ג.

53 פרוטוקול משיבת הנהלת הסוכנות, 24.6.1945. איזי מן, קול ישראל מירושלים 1948-2008: מדינה מאחורי המיקרופון, דפוס פרינטיב, ירושלים, 2008, עמ' 74-76 (להלן: מן, קול ישראל מירושלים).

במחצית השנייה של שנת 1945 החל שידור קבוע של דרישות שלום אחת לשבוע, ועם הזמן התרחבה פינת השידור – שבתחילה נקראה 'דרישות שלום מעולים חדשים' ובהמשך שונה שמה ל'מי מכיר מי יודע' – לשלוש פעמים בשבוע. עם הקמת המדור בסוכנות באופן רשמי הפכה הפינה ברדיו להיות משויכת אליו. כתובת הדואר שניתנה בתום השידור היתה זו של הסוכנות, לא של אולפן הרדיו, אך הדבר לא מנע מרבים להפנות את מכתביהם אל אולפני הרדיו. גם לאחר הפיכתו של 'רדיו ירושלים' המנדטורי ל'קול ישראל' של מדינת ישראל הוסיפה הפינה להיות משודרת באותו אופן ובאותה תדירות. השידורים ברדיו נפתחו בנוסח האחד: 'למדור לחיפוש קרובים הגיעו ידיעות ופריסות שלום מאת קרובים וידידים מהארץ ומהעולם'.⁵⁴ השדרנים נמנו עם סגל הקריינים הקבוע של 'קול ישראל', והפינה שודרה מיד לפני או אחרי מהדורת החדשות. עם השנים שונתה לא פעם שעת השידור, אך תמיד הוצמדה למהדורת החדשות. עד לשנת 1965 הוגדרה הפינה כחלק מתפקידי הקריינות השוטפים של השדרנים ברדיו, ממש כשם שנדרשו להקריא את החדשות.⁵⁵

המדור לחיפוש קרובים בישראל של שנות החמישים

בחירתה של הסוכנות היהודית להשתמש ברדיו לשם חיפוש קרובים התבררה עד מהרה כנבונה ביותר. הפינה ברדיו גררה תגובות רבות והפכה עד מהרה לייצוג המרכזי של המדור לחיפוש קרובים במרחב הציבורי. כמעט בכל פעם שדובר על המדור היתה הכוונה בראש ובראשונה לפינת הרדיו ששידרה שמות ודרישות שלום. ייתכן כי הסיבה לכך שהמדור הפך לחלק משמעותי כל כך מההוויה הישראלית, ולכך שהוא מעוגן בזיכרון הקולקטיבי הישראלי עד ימינו ממש, היתה השילוב בין היותו חלק מן ההוויה היומיומית מצד אחד ובין המענה שנתן לצרכים נפשיים רבים, הן אצל הניצולים והן אצל בני הארץ, מצד שני, כפי שאראה להלן.

נעמי דליות, שהחלה לשרד ב'קול ישראל' בשנת 1952, העידה כי פינת השידור זכתה להדים רבים. רבים האזינו לה, ולמרות הקושי הרב של הקריינים

54 מתוך שחזור הקלטת 'המדור לחיפוש קרובים', ששודר ב'מכתב ללא כתובת', תכנית רדיו על המדור לחיפוש קרובים בעריכת יעל קינן, גלי צה"ל, יום השואה תשס"ו, 26.4.2006 (להלן: 'מכתב ללא כתובת').

55 ריאיון אישי עם איזי מן, 9.6.2009.

בהקראת השמות, שהיו זרים לרובם, הם חשו תחושת שליחות בהקראתם.⁵⁶ נוסף על כך, באותם ימים היה הרדיו אמצעי השידור האלקטרוני היחיד שבנמצא. מעורבותו של קהל המאזינים היתה רבה, הן בתגובות לשידורים והן בתכנים עצמם. תכניות רבות היו תלויות בקשר עם המאזינים, בין אם בחידונים ובין אם בראיונות, ועל כן גם מנהלי הרדיו היו מעוניינים לשמר את המדור לחיפוש קרובים, שכן היתה זו תכנית בעלת אחוזי האזנה גבוהים.⁵⁷ בעניין זה יש לתת את הדעת על דפוסי ההאזנה בשנים המדוברות על מנת ללמוד יותר על השפעתם של השידורים.

על פי מחקר של 'המכון לחקר שימושי', בשנת 1952 האזינו לרדיו 52% מאזרחי ישראל הבוגרים באופן קבוע, והקדישו להאזנה חלק מזמנם מדי יום.⁵⁸ ממחקר עומק שנערך בשנת 1955 התברר כי יותר מ-80% מאזרחי המדינה האזינו לרדיו באופן קבוע.⁵⁹

רבים מן המאזינים הקפידו להאזין למהדורות החדשות ולתכניות הצמודות אליהן. במשך היום שודרו חמש מהדורות חדשות, ולמהדורה ששודרה ב-13:30, והמדור לחיפוש קרובים היה צמוד אליה, האזינו 28% מכלל מאזיני הרדיו.⁶⁰ אחוז לא מבוטל מכלל הפניות אל המדור הגיע בעקבות הפרסום ברדיו. לדוגמה, בשנים 1951-1955 כ-20% מתוך כ-30,000 פניות שהגיעו למדור נשלחו בתגובה ישירה לבקשות חיפוש ספציפיות שהושמעו בשידורי הרדיו.⁶¹ גם במכתבי הפונים אל המדור ניכרה השפעתו הרבה של הפרסום ברדיו. רבים מן הפונים דיווחו כי עשו זאת בעקבות שידור הרדיו; גם אם לא זיהו שם הקשור אליהם אישית, עצם שמיעת השידור הפיחה בהם תקווה שגם הם יוכלו להיעזר במדור על מנת למצוא את יקיריהם. היו גם לא מעט פונים אשר שמרו במשך

56 ריאיון אישי עם נעמי דליות, 11.6.2009.

57 שם.

58 פורסם בידיעות אחרונות, 21.5.1952. המחקר עצמו לא נמצא, על אף ניסיונות לאתר בספרייה הלאומית.

59 עולה כי משנת 1950 ועד 1955 חלה עלייה של יותר מ-16% במספר המאזינים הקבוע לקול ישראל. מתוך כלל האוכלוסייה בארץ, ל-76% היה מקלט רדיו בבתם, ומתוך 24% האחוזים הנוספים, 10% האזינו לרדיו באופן קבוע אצל שכנים או במועדונים קהילתיים. ראו: קול ישראל ומאזיניו, סקר ארצי על נוהג ההאזנה לקול ישראל, ועל ההתעניינות בו – בוצע עבור רשות השידור, המכון למחקר שימושי, ירושלים, תשט"ז 1956.

60 שם, עמ' 36-37.

61 דו"ח כ"ד.

שנים על קשר קבוע עם המדור, תחילה בהאזנה לרדיו ואחר כך בפנייה בכתב בכל פעם שנדמה היה להם כי נמסר מידע שיתכן כי הוא רלוונטי להם.⁶² ניתן לחלק את המאזינים למדור למאזינים אקטיביים – אלה אשר פנו אל המדור ועמדו עמו בקשר מכתבים בנוגע לחיפוש – ולמאזינים פסיביים אשר הסתפקו בהאזנה, ורק אם נדמה היה להם כי אדם פלוני מחפש אותם פנו אל המדור והודיעו כיצד ניתן ליצור עמם קשר.

מכל מקום, לאלה כמו לאלה שימשה פינת הרדיו של המדור לחיפוש קרובים נקודת זמן משמעותית ביותר במהלך היום והשבוע. עבור ניצולי השואה ועבור יוצאי אירופה שזכו והגיעו לארץ בטרם המלחמה אך הותירו אחריהם משפחה, חברים ועולם שלם, ביטאה הפינה הקטנה ברדיו, ששודרה שלוש פעמים בשבוע בשעות הצהריים וב'קול ישראל לגולה' במוצאי שבת, משהו ממשא הלב שנשא עמם מדי יום; משא שהכיל בתוכו את הכמיהה העזה ביותר למצוא בן משפחה שעודנו חי מחד גיסא, ופחד וחשש כי דבר מאותו עולם שהשאירו מאחור אינו קיים עוד ומאידך גיסא.

רבים מבני התקופה הנדונה מספרים כי חוויית ההאזנה למדור היתה חוויה משמעותית ובלתי נשכחת עבורם.⁶³ שידורו של המדור לחיפוש קרובים בשעות שהילדים שבו ממוסדות החינוך הביא לכך שמעגל המאזינים גדל, והפך מקהל המאזינים הטבעי שהדברים נוגעים לו אישית לקהל מאזינים רחב שספג לקרבו את חוויית ההאזנה למדור גם בלי כוונה מיוחדת, ולמעשה נשאב ישירות אל תוך עוצמת החוויה של ההאזנה הדרוכה של ההורים בחיפושם אחר כל שביב מידע על קרוביהם. בכתים רבים אסור היה להוציא הגה במהלך השידור, הדממה היתה מוחלטת, כמעט רגע מקודש.

זאת ועוד, שידור פינת הרדיו דווקא בשעות הצהריים הביא לשבירת הדיכוטומיה ששררה בכתים רבים של ניצולי שואה ואף של בני הארץ בין העבר להווה, ולפיה לא מדברים על שאירע באירופה והשואה אינה מעניינם של הילדים שנולדו אחריה. ההאזנה למדור לחיפוש קרובים בעיצומה של ההתרחשות הביתית עם שובם של הילדים מבית הספר הביאה לכך שנוצר בבית שיח שואה, גם אם לא מכוון או לא ממוקד. בכתים רבים של ניצולים נוכחותם של חוויות השואה, של האובדן, הסבל והטראומה של ההורים שבה ועלתה

62 אצ"מ SP104/78984.

63 הדבר עולה מראיונות ומשיחות רבות שערכתי עם מספר רב של אנשים, ביניהם לאה שקדיאל, הילה בר ואסתר קמר. הדברים באו לידי ביטוי באופן בולט גם בתכנית הרדיו 'מכתב ללא כתובת'.

בשעות הצהריים בזמן השידור, לנגד עיניהם ואוזניהם של הילדים, שגם אם לא הבינו לחלוטין את מהות החוויה חשו ללא ספק כי זהו זמן בעל ערך מיוחד. שנים לאחר מכן קיבל המדור לחיפוש קרובים ביטוי ביצירותיהם ובעדויותיהם של בני הדור השני, שהצביעו באופן כמעט גורף על זמן ההאזנה לשידור המדור לחיפוש קרובים כעל רגע משמעותי במהלך היום, כזמן שבאה בו לידי ביטוי חוויית הגדילה בצלה של השואה. דוגמה יפה לכך אפשר למצוא בספר מומיק מאת דוד גרוסמן:

קודם כל הוא הדליק את הרדיו הגדול [...] ושמע שכבר הפסיד את ההתחלה של המדור לחיפוש קרובים ולדרישות שלום מעולים חדשים, וקיווה מאד שבינתיים לא הודיעו את השמות שלו. הוא הוריד מעל המקרר את הרף שאבא כתב עליו כמה שמות [...] וקרא יחד עם הקריינית ברדיו שאמרה, רוחלה בת פולה ואברהם וליגסון מפשמישל, מחפשת את אחותה הצעירה לאה'לה [...]

מומיק בכלל לא צריך להסתכל בדף שלו... הוא הרי ידע את כל השמות שלו בעל פה. מרת אסתר נוימן לבית שפירא, והילד מרדכי נוימן, וצבי-הירש נוימן, ושרה-בלה נוימן, המון נוימנים אבודים מסתובבים להם בארץ שם [...].⁶⁴

אולם גם בעצם קיומו היה המדור אכן שואבת למחפשים אחר בני משפחתם. מדו"ח שהוגש לקונגרס הציוני הכ"ד עולה כי רק מעט יותר מ-10% מכלל הבקשות הגיעו לפתרון; אף על פי שלכל אחד מאותם בני מזל שאיתרו את קרוביהם היה זה עולם מלא, בכל זאת לא מדובר על הצלחה מסחררת. אמנם עם השנים עלו אחוזי ההצלחה של איתור הקרובים, אולם גם בנקודת השיא לא

64 דוד גרוסמן, מומיק, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2005. עוד קודם לכן הופיע סיפורו של מומיק בספרו של גרוסמן עיין ערך: אהבה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1986. בשנות השמונים החל המדור לחיפוש קרובים להופיע ביצירותיהם של אמנים ישראלים שונים: למשל, בשירה של חווה אלברשטיין 'שרליה' (בתוך: חווה אלברשטיין, מהגרים, הוקלט באולפני CBS, 1986), בספרו של דוד גרוסמן עיין ערך: אהבה ובסרטים הקיץ של אביה (במאי: אלי כהן, 1988) ואלכס חולה אהבה (במאי: בועז דוידזון, 1986). כל אותם יוצרים הם בניס לניצולי שואה, והיצירות הללו מתייחסות לכך, ישירות או בעקיפין. ביצירות אלה, ההאזנה למדור לחיפוש קרובים מלווה כמעט תמיד ברדישה לשקט מהסביבה, על מנת שניתן יהיה לשמוע את השמות בבחירות, ובחרדה גדולה להחמיץ שם מוכר. על האופן שבו השתקפו המדור ומשמעותו ביצירותיהם של יוצרים ישראלים אני מקווה להרחיב במאמר נפרד.

נענו יותר מ-30% מכלל הבקשות בשנה.⁶⁵ עובדה זו אינה קשורה למקצועיותם של אנשי המדור, נהפוך הוא, הנתונים מראים כי מתוך כלל הניצולים שנמצאו, 70% הם תושבי הארץ. ניתן היה לצפות שאחוזי ההצלחה המועטים יחסית יגרמו לאנשים לוותר על החיפוש מפאת הסיכויים הקלושים, אך למרבה ההפתעה התמונה המצטיירת מתוך המחקר שונה. לאחר שנות השיא, מיד לאחר המלחמה, שנים שהגיעו בהן למדור עשרות אלפי פניות בשנה ובמדור עבדו שישים עובדים על בסיס קבוע, אמנם חלה ירידה במספר הפניות אל המדור; אולם אלפי פניות הוסיפו להגיע למדור מדי שנה.⁶⁶ את מספר הפניות הרב ניתן לייחס לכמה סיבות. ראשית, הפונים נאחזו בתקווה שקרוב המשפחה שלהם עדיין בחיים ושבידי המדור ישנו מידע שיסייע במציאתו. שנית, לא ברור עד כמה היו בני הארץ מודעים לאחוזי ההצלחה של המדור למצוא את המבוקשים. הדו"חות שהפיקו אנשי הסוכנות היו פנימיים, ולא נחשפו לכלל הציבור. שלישית, אחת לכמה חודשים התפרסמה בעיתונות היומית בארץ כתבה מרגשת על כפולת עמודים, שעסקה באיחוד קרובים בזכות המדור – אחות שמצאה את אחותה,⁶⁷ אם ובת שנפגשו לאחר שחיו זו לצד זו ללא ידיעתן ורק המדור הוא אשר קישר ביניהן⁶⁸ ועוד – דבר שהעלה בכל פעם מחדש את קרנו של המדור, שימר אותו בתודעה הציבורית ועודד אנשים נוספים לפנות אליו.

ואולם לעניות דעתי, נתונים אלה מעידים גם על תפקידו של המדור לחיפוש קרובים בקרב הניצולים ובני הארץ עצמם, שהשתמשו בו כמענה לצורך הנפשי שלהם להמשיך ולחפש נקודות חיבור לעברם.

החל בשלהי שנות הארבעים ניצולי השואה הם אלה שעיצבו את תודעת השואה הישראלית;⁶⁹ הם השקיעו מאמץ רב בזיכרון הנספים ובשימור השואה בתודעת הציבור.⁷⁰ ואולם היתה קבוצה נוספת שחייתה תמיד בתודעתם של ניצולי השואה ובני משפחותיהם. היו אלה הנעדרים – האנשים שנעלמו, מי

65 על פי דין וחשבון על הפעולות מניסן תש"ך (אפריל 1960) עד ניסן תשכ"ד (מארס 1964) לקונגרס הציוני הכ"ו, הסוכנות היהודית, ירושלים תשכ"ה.

66 על פי דין וחשבון על הפעולות מטבת תשט"ז (ינואר 1956) עד ניסן תש"ך (מארס 1960) לקונגרס הציוני הכ"ה, הסוכנות היהודית, ירושלים תש"ך.

67 דבר, 20.1.1960.

68 דבר, 10.9.1954.

69 נילי קרן, 'השפעת שארית הפליטה על תודעת השואה בחברה הישראלית', משואה כח (תש"ס), עמ' 319-326.

70 חנה יבלונקה, 'זהויות סותרות, זהויות משלימות: ניצולים, זכרון השואה, והזהות הישראלית', משואה כח (תש"ס), עמ' 311-312.

שלא נודעו עקבותיהם ולא היה ידוע מה עלה בגורלם. את האנשים הללו לא ניתן היה בנקודת הזמן ההיא, שנים ספורות לאחר השואה, להכניס לקטגוריית הנספים ולזכרם בדרכים המקובלות כמו אזכרות קהילתיות, גלי עד, אנדרטאות וספרי זיכרון. מכאן נבע הצורך למצוא מרחב זיכרון אחר, אלטרנטיבי, שינכיח את זכרם של אותם אנשים שגורלם אינו ברור. החשש כי זכר האנשים הללו יאבד היה סביר מאוד, מאחר שהם חיו רק בזיכרונם של בני המשפחה שדאגו לשלומם. על כן היה המדור לחיפוש קרובים מעין דרך עבור בני המשפחה להעלות את קרוביהם אלה, שאולי אינם מתים, אך במידה מסוימת גם אינם חיים, לשיח הציבורי ולזיכרון הקולקטיבי. במסירת השמות, מלבד התקווה לגלות שביב מידע, היה גם מעין שיתוף של כלל הציבור בזיכרון האישי והטלת האחריות גם על הציבור לזכור כי אדם כזה היה קיים, ואולי עודנו חי. העלאת זיכרון הנספים היתה מעין חוב עבור אלו שלא זכו למוות ראוי ולא זכו להיקבר בקבר ישראל. היה בכך גם כדי להנציח את תחושת האשמה של הניצולים על היותם בין החיים לעומת קרוביהם שאבדו.

המדור לחיפוש קרובים של הסוכנות היהודית הוסיף להתקיים עד לראשית שנות התשעים. הפינה ברדיו שודרה עד אמצע שנות השישים.⁷¹ עם השנים הלכו ופחתו הפניות, אולם כל גל עלייה לארץ העלה מחדש את נחיצותו של המדור. תיקי המדור נמצאים כיום בארכיון הציוני (אצ"מ) והם סגורים לעיון הציבור. רק לבני משפחה ניתן לעיין בתיקו האישי של האדם המבוקש. כיום משודרת ברשת ב' של 'קול ישראל', מדי יום בשעה 16:45, פינה בהגשתו של ירון אנוש הנושאת את השם 'המדור לחיפוש קרובים'. פינה זו היא פרי יוזמה אישית של ירון אנוש, שהחליט לחדש את שידור הרדיו של חיפושי הקרובים. הפינה איננה קשורה ישירות למדור לחיפוש קרובים של הסוכנות היהודית אך נהנית מן הפופולריות שהיתה למדור בשעתו.

סיכום

במאמר זה עסקתי בתיאור ובהבנת מנגנון חיפוש הקרובים כפי שהתקיים מתום מלחמת העולם השנייה ועד הקמת המדור לחיפוש קרובים בסוכנות היהודית. האמת צריכה להיאמר: בתהליך חיפוש קרובים רגיל, אם ישנו כזה, אין ייחוד שלעצמו. למעשה חיפוש קרובים הוא פעולה בסיסית וטבעית המתרחשת

71 מן, קול ישראל מירושלים, עמ' 75.

לאחר כל קטסטרופה או אסון. משאלת הלב הראשונה של כל אדם כמעט היא לברר מה עלה בגורל יקיריו ולברוק אם יוכל להתאחד אתם שנית, לסייע להם או לכל הפחות לתת מעט מרגוע לנפשו בידיעה הברורה כי יקיריו אינם עוד בין החיים. ואולם השילוב בין השואה והאובדן לבין תהליכי בניין המדינה שבדרך הוא שנתן לתהליך שתיארת במאמר זה את ייחודו. רצונם העז של הניצולים ובני משפחתם להתאחד אלה עם אלה, יחד עם רצונה של הסוכנות היהודית – שראתה עצמה גוף שלטוני האחראי לחיי היהודים בארץ ולמדינה שבדרך – לקחת חלק בתהליך, מתוך הבנת היתרונות הגלומים בו, הם שהניעו את יצירת המכלול שמוכר עד ימינו כמדור לחיפוש קרובים.

אולם את עומק תפקידו ואת עוצמתו של המדור לחיפוש קרובים, וכן את העובדה שעד היום הוא מעורר רגשות בקרב אנשים רבים ומוכר כעין שם גנרי לתכנית רדיו שכולם מאזינים לה, ניתן לתלות בכך שהיה הדבר הנכון בזמן הנכון. מלבד העובדה הברורה שהמדור סייע ותמך בחיבור בין שתי הקבוצות שהתגבשו בארץ בנפרד – ניצולי השואה והעולים החדשים מחד גיסא ובני הארץ מאידך גיסא – היווה המדור קרקע שעליה החלו לנבט סוגיות שונות הנוגעות לזיכרון השואה, שהתפתחו במהלך שנות החמישים באופן משמעותי יותר עד שהגיעו לשיאן במשפט אייכמן. תחילה יש לציין את עניין ההנצחה. בשנים שטרם עוצבו דרכי ההנצחה במלואן, וכאשר הטון השולט בשיח היה של זיכרון קולקטיבי של עוצמה וגבורה, היה במדור לחיפוש קרובים יסוד של הנצחה. אולם היתה זו הנצחה אישית, פרטית, גם של מי שלא היה ברור אם אכן מת. המדור אפשר לניצולי השואה להביא לידי ביטוי את עברם האישי והפרטי ולעצב זיכרון אלטרנטיבי תוך כדי שימוש בכלי ממוסד כמו הרדיו, כל זאת תוך כדי שיקום החיים. נוסף על כך פתח המדור לחיפוש קרובים פתח לניצולי השואה להביא את חווייתם האישית למרחב הציבורי הישראלי, ובה בעת אפשר לבני הארץ לחוש מעט מאותם אי־ודאות ואובדן שחוו רבים בעקבות השואה שהתרחשה שנים מועטות קודם לכן. למעשה, בפריצתו אל הווי הבית בצהריים לא הניח המדור לחיפוש קרובים לאיש לשכוח כי השואה התרחשה. הוא היווה תזכורת יומיומית מטרידה ועוכרת שלווה למה שקרה לרבים מתושבי הארץ. בכך, לעניות דעתי, נסללה הדרך להבנה אמפתית מעט יותר של ניצולי השואה. באותן דקות ספורות מדי יום, החל בשעה 13:20 בצהריים, שימש המדור לחיפוש קרובים מעין צוהר דק לבני הארץ ולבני הדור השני, ילדיהם של ניצולי השואה, שדרכו יכלו להתבונן בזהירות אל עברם של הניצולים. בה בעת הוא אפשר לרבים מבני הארץ שחוו אף הם את האובדן העצום של המשפחה שנתרה באירופה לשוב אל עברם, להתחבר אל משפחתם ולהקל במשהו את

התחושה הקשה של האשמה והגעגוע. ניתן לומר כי המדור לחיפוש קרובים אפשר, אולי לראשונה, לזיכרון הפרטי לפרוץ למרחב הזיכרון הציבורי, ונטע אולי את השורשים הראשונים בקרב הציבור הישראלי להבנת השואה ולקבלת ניצולי השואה ועברם האישי אל תוך החברה הישראלית.

